

A gondolkodás drámaisága

Szalai Zoltán könyve Szilasi Vilmosról

Szalai Zoltán: *Im Schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi*. Freiburg, Verlag Karl Alber. 2017. 312 oldal

Szilasi Vilmos, vagy ahogyan élete jelentős részében ismerték: Wilhelm Szilasi, a magyar anyanyelvű gondolkodók legkiválóbbjai közé tartozik. Lukács György korai pályatársa, Babits Mihály és Déry Tibor élethosszig hű barátja, Martin Heidegger sokáig megbecsült kollégája, helyette, az 1945 utáni nyugatnémet filozófiai élet egyik meghatározó alakja: ez mind elmondható Szilasiról, aki néhány művének publikálása mellett hatalmas kézíratos hagyatékot hagyott hátra halála után. Zavarba ejtő az a gondolati gazdagság, amely Szilasit jellemezte, zavarba ejtő élete néhány fordulata, ugyanígy sajátos helyzete a Freiburgi Egyetem Filozófia Tanszékén, amelyen – Heidegger felfüggesztése következtében – „helyette” volt az általa nagyra becsült gondolkodónak, de soha nem lehetett jog- és szabályszerű utódja, soha nem vált kinevezett rendes professzorrá. S mégis: munkái, tanítása, egyetemi közreműködése révén kiemelkedő hatást gyakorolt a fiatalabb nemzedékre, amely az 1945-ös Németország romjai között kereste a jövő útjait.

Azon nem csodálkozhatunk, hogy 1945 és 1990 között alig jelent meg idehaza bármi is Szilasi Vilmosról. Az viszont már inkább csodálkozásra késztet, hogy 1990 után több mint két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Szilasi életművét mo-

nografikus alapossággal mutassa be egy szerző. Szalai Zoltán német nyelvű munkája bombameglepetés – idehaza mindenképp, s nyilvánvalóan az a német nyelvű környezetben is. Nemcsak a feldolgozott anyag gazdagsága miatt, nemcsak az aprólékos munka miatt, amely kézírattömegek áttanulmányozására, személyes beszélgetések sokaságára épül, hanem azért is, mert a könyvből a 20. század egyik legérdekesebb, magyar anyanyelvű filozófiai életpályája és munkássága bontakozik ki, amelyről mindannyian hallottunk valamit, egyes darabjait olvastuk is, de soha nem láttuk abban az átfogó és részletesen kidolgozott egységben, amely ezt a monográfiát jellemzi. Külön kiemelendő a bio- és bibliográfiai rész alapossága, a kéziratok áttekintése, a személyi és szakmai kapcsolatok részletezése – oly fiatal tudós munkáját mutatja mindez, aki egyidejűleg bír a filológiai gondosság és a szellemi körültekintés erényével. A mű egyszerre mutat hazai és külföldi relevanciát: hazait, mert újabb, élénk színsávot ad a 20. századi hazai gondolkodás spektrumához, és külföldit, mert kevés olyan németországi gondolkodó élt és működött, akinek alakja körül ilyen élesen fogalmazódnának meg az 1945 utáni nyugatnémet gondolkodás fájó problémái és új lehetőségei.

Szalai Zoltán munkájának főcíme – *Heidegger árnyékában* – ez utóbbi helyzetre mutat. Szilasi neve talán megérdemelné, hogy főcímben is szerepeljen, de a jelenlegi német vitákban, melyekben a *Schwarze Hefte* szövegei miatt Heidegger ismét középponti szerepet játszik, valóban figyelemfelkeltő az a tény, hogy Szilasi munkája árnyékban bontakozott ki: egy olyan, klasszikusnak mondható gondolkodó árnyékában, aki oly mértékben elhomályosította freiburgi helyettesét, hogy az saját életművét sem kívánta kellő energiával és határozottsággal kifejteni. Szilasi budapesti zsidó családból származott, miként kortársa, Lukács György is, és élete első harmadában csak magyar nyelven publikált. A kommün után a filozófia helyett az üzleti életet választotta és nyugat-európai vállalkozóként – nem utolsósorban felesége, Lili Rosenberg családja révén – nagypolgári viszonyok között élhetett. Innen tért vissza 1945-ben a német filozófiai életbe, miközben a budapesti egyetem filozófiai tanszékének állását is megpályázta, amely Brandenstein Béla Feldkirchbe, majd onnan Saarbrückenbe való távozásával üresedett meg. A budapesti tanszéket azonban, Lukács György elutasító hozzáállása miatt, Szilasinak nem volt esélye elnyerni, mivel a régi pályatárs a tanszékre szilárdan elkötelezett marxistát keresett, és Szilasi e célnak semmiképpen sem felelt meg. Maradt tehát a német tanszék mint lehetőség, mivel Heideggert 1945-ben a katonai kormányzat állásából felfüggesztette. Az ellene is elindított náciitanítási eljárás hosszú éveken át tartott, amelynek végzetéig, 1949-ig Heidegger nem vehetett részt az egyetemi életben. A helyzet 1949 után még különösebb lett. Heidegger viszonylag jól jött ki az eljárásból, a megállapítás szerint csupán „szimpatizánsa” volt a náci rendszernek (ellentétben például Hans Heysével, a Hitler-korszak főfilozófusával, akit soha nem engedtek egyetem

közelébe 1945 után), ám annak ellenére, hogy a Freiburgi Egyetem visszafogadta professzorai közé, mégsem kapta vissza a filozófiai tanszék vezetését. Szilasi 1946-ban mint „helyettes” (*Vertreter*) jelent meg az egyetem alkalmazásában. Világosan kell látni, hogy a helyettesi funkció a német egyetemi rendben fényvévekre áll és állt az „utódtól” (*Nachfolger*). A helyettes gyakran posztdoktori pozíció, amelyet önálló arcélű tudós csak ritkán tölt be. Az utód az a személy, aki saját munkássága által bizonyul méltónak az egyetemi tanszék vezetői székére. Szilasi soha nem vált utóddá, hiszen önálló filozófiai teljesítménye alapján erre az egyetem talán nem is tartotta volna érdemesnek. Ám helyettesi pozícióját akkor is gyakorolta, amikor jog szerint Heidegger már visszatérhetett volna a tanszék élére. Nyilvánvaló, hogy az egyetemi vezetés szándékai meghatározóak voltak e helyzet kialakulásában és fenntartásában: Szilasi egészen nyugdíjazásáig helyettesként működött, miközben a vele egykorú Heidegger nem vehetett részt a rendszeres oktatásban (noha rendkívüli előadásokat, szemináriumokat tarthatott).

A kialakult különös helyzet mindenkinek ártott: Szilasi kínos helyzetben volt és maradt, valóban „Heidegger árnyékában” élt. Noha a mestert szinte imádattal becsülte fiatalabb korában, most fokozatosan elhidegültek egymástól. Heidegger követői, akik szemében a filozófus Platónnal, Kanttal állt egy kategóriában, nehezteléssel szemlélték Szilasit és működését. Az egyetem pedig saját magának okozott kárt, hiszen a német fiatalság érdeklődő része a háború után elsősorban Heideggernél kívánt volna tanulni, ám ezt az egyetemi rendtartás miatt nem tehette. Így sokan helyetteséhez, Szilasihoz kerültek, s ebből életre szóló kapcsolatok alakultak ki például Detlev von Uslar, Hermann Lübbe vagy Adolf Portmann munkásságában. Szilasi valamilyen okból – mely azonban

nem teljesen világos a könyv alapján – érdeemesnek tartotta e helyzet fenntartását, miközben saját műveit nem írta meg, s a kiadás előtt állókat több esetben is visszavonta.

Milyen gondolkodó volt Szilasi Vilmos? Szalai Zoltán monográfiája sokoldalúan mutatja be ezt az életművet. Egyértelmű következtetése szerint Szilasi nem tartozott a klasszikus fenomenológusok élvonalához, de munkái messzemenően érdelemgesek és ráadásul sajátos történeti funkciót teljesítettek az 1945 utáni német filozófiai életben. Miközben alaposan ismerte Heideggert, ugyanennyire Edmund Husserl munkásságát is, sőt az előbbi visszatérően az utóbbi összefüggésében igyekezett fel fogni. Ezen a vonalon Szilasi hozzájárult ahhoz, hogy Husserl ismét az érdeklődés középpontjába kerüljön, ami párhuzamosan zajlott a francia és az olasz filozófia hasonló törekvéseivel. Miközben a heideggeristák mesterük művében Husserl döntő meghaladását vélték meglátni (s erre Heidegger külön súlyt is helyezett a „platonizmus” kritikájával), Szilasi a fenomenológiát ismét a szaktudományok köréhez kapcsolta. Ezen belül, a késői Husserl életfogalmát alapul véve, Szilasi a biológia fontosságát hangsúlyozta, ami nagy hatással volt az 1950-es és 60-as évek új filozófiai biológiájára, például Portmann munkásságára, s ezen keresztül Hans Jonasra is. Szilasi tehát közvetítő gondolkodónak minősíthető, akinek preferenciái egyfelől a Husserl-orientációt erősítették meg, másfelől kihatottak a következő nemzedék munkásságára az 1960-as években. Mindezt alaposan mérlegelve azt mondhatjuk, hogy Szilasi a fenomenológiai „kismesterek” közé tartozott, akik munkássága – mint Eugen Fink, Jan Patočka vagy Roman Ingarden műve – még mindig eléggé jelentősek ahhoz, hogy alapos tanulmányozás tárgyaként szolgáljanak. Ekként tekinti Szilasi művét Herbert Spiegelberg történeti áttekintése is

a fenomenológiai mozgalomról, amelyben Szilasi mint a „fenomenológiai realizmus” mestere jelenik meg, aki Schelling, Husserl és Heidegger művét közös felfogásban kívánja egyesíteni akképpen, hogy ebben a természettudományok és a filozófia egysége kifejeződjék (Spiegelberg 1971).

Spiegelberg Ludwig Binswangert nevezi meg Szilasi legjelentősebb tanítványának. Noha Binswanger évekkal volt idősebb Szilasinál, mégis hozzá fordult a filozófia és a pszichológia kapcsolatának tisztázása végett, ami életre szólóan szoros szakmai és emberi barátságot eredményezett. Szalai Zoltán kötetének egyik jelentős érdeme, hogy mind Binswanger, mind mások kapcsán részletesen bemutatja Szilasi emberi és tudományos hatását. Binswanger esetében a *Daseinsanalyse* nem jöhetett volna létre Szilasi döntő tudományos, a husserli felfogást kidolgozó hatása nélkül. Ennek alapján is nyugodtan kijelenthető, hogy Szilasi filozófiai életműve, ha nem is érte el Lukács György befolyását, szinte rögvést ezután következik az 1945 utáni nyugati filozófiai gondolkodásban. S ha ehhez hozzátesszük, hogy Lukácsal ellentétben Szilasi nem a radikális marxizmus, hanem a humán- és természettudományok kapcsolatának újrafogalmazását tekintette feladatának és ebben is érte el hatását, azt is megállapíthatjuk, hogy szerepe szélesebb körű, tudományosabb és egyben humanisztikusabb, mint az egykori budapesti pályatársé.

Miként szóbeli beszámolóik mondják, Szilasi előadásaiban visszatérően ismételt jelszava így hangzott: *Gondolkozzunk drámaian!* Ezen azt értette: értsük meg a lét és a tudás összefüggésének dialektikáját, amelyben a drámaiság a magasabb egység elérésének az útja, ahogyan ezt Schelling tanította, miközben ez az egység nem merőben szellem-, hanem egyben természettudományos is. Szilasi tehát schellingi alapokon, Heidegger ontológiájának

keretében folytatta Husserl tudományos reformját úgy, hogy a filozófia és a szaktudományok összefüggése egy átfogó tudósi-egzisztenciális dráma menetét mutatják, amely egyben a lét drámája is. Filozófiatörténetileg megközelítve azt mondhatjuk, hogy Szilasi az osztrák filozófiára jellemző analitikusságot és tudományközeliséget összekapcsolta a klasszikus német gondolkodás dialektikájával, amely kapcsolat mintájaként számára Heidegger gondolkodása szolgált. A kérdés, hogy Szilasi tulajdon műveiben a gondolkodás drámája miképpen és milyen mértékben jellemző, csak a kéziratban maradt művek kiadása után lesz teljes körűen mérlegelhető. Életében azonban megvalósított egyfajta drámaiságot: az, hogy beragadt Heidegger helyettesének pozíciójába, egyszerre mutatja a filozófia helyzetét a háború utáni német viszonyok között és egyúttal Szilasi önbizalmának a hiányát is. *Macht und Ohnmacht des Geistes* – így hangzik Szilasi 1946-ban megjelent Platón-könyvének a címe. A szellem ereje és erőtlensége talán Szilasi saját gondolkodását is jellemezte s e kettő együttese akadémiai pályafutásában drámaian érvényesült.

A magyar filozófiai panteon, ha lenne ilyen, több filozófusszobor otthonaként is szolgálhatna. Szilasié mindenképp ott kellene hogy álljon számos, ismertebb nevű gondolkodónk alakja mellett, noha Szilasi nem annyira az úttörők, mint inkább a közvetítők közé tartozott. Szalai Zoltán munkája ezt a közvetítői szerepet tárja fel különös gonddal. Egyszerre ad filozófiai elemzést és átfogó karképet, lélektani analízist és hatástörténetet. Egyszerre szépirodalom- és filozófiatörténet, amely szervesen nőtt ki Szalai mesterei – különösen Botka Ferenc, Kenyeres Zoltán, Szegedy-Maszák Mihály és Bacsó Béla – tudományos törekvéseiből. Szalai Zoltán munkájának ott a helye a német–magyar szellemtörténet minden könyvtárában.

IRODALOM

- Spiegelberg, Herbert 1971. *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. 2. kiad. 1–2. kötet. Leiden, Martinus Nijhoff.